

Петро КОНОНЕЦЬ

Первісна історія Костопільщини

Костопільський район належить до однієї з найдавніших заселених територій Рівненської області. Археологічні розвідки в районі проводились В. Антоновичем, С. Маяковським, О. Тереножкіним, І. Свешніковим, С. Березанською, С. Сульгостовською Д. Нужним, В. Коноплею, Г. Охріменком і Д. Телегіним [11, с. 24].

Незважаючи на те, що територію Костопільщини досліджувало багато вчених-археологів, проте жоден із них не проводив розкопок. Це були тільки розвідки. Відомий український археолог Г. Охріменко склав карту основних пам'яток минулого.

Речі, знайдені під час розвідок, свідчать, що Костопільщина освоєна давньою людиною в період пізнього палеоліту (40-10тис. років тому). Основними заняттями були збиральництво, мисливство та рибальство. Знаряддя праці виготовляли в основному з дерева і кременю. У Костопільському районному краєзнавчому музеї знаходиться наконечник до списа, якому приблизно 40 тис. років(період пізнього палеоліту). Територію району населяли такі тварини: мамонти, північні олені, пелі, коні, зубри, ведмеді, вовки, лисиці. Підтвердженням цього, є виявлення археологом Г. Охріменком зубів викопних тварин (в т.ч. уламок зуба мамонта). Полювали за допомогою списів, наконечники деяких були крем'яними [1, с. 89].

У період мезоліту (10-6тис. років тому) формується сучасний рельєф району, рослинний і тваринний світи. Зростає роль рибальства, збиральництва. Крем'яні знаряддя робляться меншими, складаються з пластин, скребків, різців, сокирок. У цей час винайдено лук і стріли, споряджені крем'яними наконечниками у формі листя. Важливою пам'яткою цього періоду є поселення в с. Великий Мидськ. Знайдені кістки тварин дають підстави стверджувати, що люди полювали в той час на північного оленя, оленя звичайного, носорога, вовка, птахів. Важливим знаряддям мисливства стають плоскі гарпуни з рогів оленя, які з'явилися в той час. На рогових і кістяних виробках спостерігаються прояви орнаментального мистецтва. Елементи декору складаються з краплевидних, хвилястих, паралельно-лінійних, кутових, сітчастих рядів трикутників [5, с. 25].

У 1989 р. у Варшаві вийшла книга С. Сульгостовської про

післяльодовикові пам'ятки в басейнах річок Німану, Прип'яті, Дністра. Тут знаходимо відомості, опис пунктів та рисунки матеріалів із Західного Полісся на Волині. У с. Чудви Костопільського району в чотирьох пунктах І. та Л. Савицькими в 1926-1934 рр. було зібрано значну кількість крем'яних виробів, у т. ч. кількасот знарядь, серед них «листяків» – наконечників стріл на пластинах: «мазовшанських», аренгсбурзьких та інших [14, с. 137-140].

Заключним періодом кам'яного віку був неоліт (новий кам'яний вік), який тривав з V по IV тис. до н.е. Для неоліту характерна трансформація присвоювального, мисливсько-збиральницького типу господарства у відтворюючий - землеробсько-скотарський. У цей час удосконалюється техніка обробки каменю, широко застосовується свердління і шліфування виробів, з'являється перший штучний матеріал – кераміка, зароджується ткацтво, винайдено нові засоби пересування: лижі, сани, човни-довбанки, так звані моноксили.

Початок неоліту на нашій території поклали прийшли землеробсько-скотарські племена лінійно-стрічкової кераміки (за назвою від характерного орнаменту), прабатьківщиною яких було середнє Подніпров'я.

Населення цієї культури створило своєрідні знаряддя праці і предмети побуту. Знаряддя виготовлялися з кременю, кістки і дерева. З каменю виготовлялися шліфовані клиновидні сокири, великі тесла, які використовувалися для рубки дерев, побудови хат, видовбування човнів та мамонта). Полювали за допомогою списів, наконечники деяких були крем'яними [1, с. 89].

На території села Великий Мидськ було виявлено сліди поселення Волинської неолітичної культури. Перша пам'ятка знаходилась в урочищі Березняк (5-6 км від села), де Григорій Охріменко знайшов дрібні фрагменти кераміки із значною домішкою рослинності та нерівною поверхнею, а також скребки, відщепи і пластини з ретушню, вкладень до серпа з зализкуванням з обох боків.

Друга пам'ятка розташована на відстані 4 км на захід від села Гута (басейн р. Мельниця, лівої притоки Горині). Тут, на овальному дюнному підвищенні площею 80х40м, разом із крем'яними знахідками фінального палеоліту, мезоліту та неоліту під час розкопок здобуто кілька десятків уламків посуду, який відрізняється за технологією виготовлення, У південній частині розкопу (площею понад 200 м²) у кількох сусідніх квадратах знайдено уламки виробу із значною домішкою трави в тісті, від чого поверхні стінок мають виразно нерівні. Виріб профільований, з гострим дном. Його вінчики потоншені на

краї, заокруглені, під ними глибокі вдавлення зсередини, від чого на зовнішньому боці утворилися «перлини». У найвужчому місці шийки – ряд круглих ямок. Іншим декоративним елементом є коротші або довші насічки, які утворюють горизонтальні ряди. На окремих фрагментах бачимо орнамент з прокреслених ліній, що навскісно перетинаються. Профільовані вироби характерні для розвинутого неоліту німанської культури, окремі елементи якої проникали на територію Волинського Полісся. У тому ж місці знайдено уламки іншого, теж своєрідного горщика, типологічно відмінного від першого. Поверхня його рівно прогладжена, в глині зовсім мало рослинних волокон, небагато і піску. Вінчик легко розхилений назовні, під його краєм, на зовнішньому боці ряд неглибоких продовгуватих вм'ятин. Поряд із заглибленням і нижче містяться ряди гребінцевих відбитків з одного або двох зубців. Під час розкопок у східній частині пагорба знайдено уламки неолітичної посудини. На тому місці було закладено невеликий розкоп (4х6м), де й знайдено фрагменти двох посудин, уламок людського черепа, шматочки червоної вохри, черепкову стрілу на пластині, сокироподібні знаряддя, які, очевидно, належали похованню. Менша посудина, подібна до більшої за технологією виготовлення, має нахилений до середини край вінець, з вм'ятинами. Під його зрізом - низка глибоких проколів з зовнішнього боку, від чого утворювалися прориви на внутрішньому боці. Крім того на уламках видно сліди гребінцевих відбитків. Більша посудина мала аналогічно оформлений край вінець, щоправда, потовщений. Під його зрізом - кілька рядів напівкруглих вм'ятин від круглої нахиленої палички, ще нижче містяться паралельні лінії, що взаємно перетинаються. Виріб має рівно прогладжені з обох боків поверхні, під якими в обламаних місцях помітні крупні відбитки рослинності. Подібне неолітичне поховання виявлено на Волинському Поліссі вперше [12, с. 316-317].

За даними археологічних розвідок, в Костопільському районі поселення періоду неоліту зафіксовані також в с. Осова.

З середини IV по III тисячоліття до н.е. тривав період енеоліту. Це був перехідний етап від кам'яного віку до епохи металів. В цей час людина почала використовувати якісно новий матеріал для виготовлення знарядь праці – мідь. На Волині мідні самородки зустрічаються рідко, а сировину треба було завозити з інших регіонів.

На південно-східній околиці села Великий Мидськ, в урочищі Дубняк, залишки стародавньої копальні міді виявлені варшавськими археологами у 1929 р. Поверхня урочища покрита лійчастими заглибленнями – колишніх ям, вкопаних у базальт в пошуках мідних самородків. У 1929 р. С. Маяковський, перевіряючи ці заглиблення,

встановив, що мідні самородки трапляються тут як вкраплення у базальтну скелю. У засипу ям він знайшов кам'яні просвердлені сокири та уламки стародавньої кераміки, що були передані в Інститут геології Варшави, але зникли під час Другої світової війни. Місця копалень міді поблизу Великого Мидська були перевірені І. К. Свешніковим у 1960 р. Знайдено кілька кам'яних просвердлених сокир культури шнурової кераміки.

У період енеоліту відбулось відокремлення скотарства від землеробства. Мідно-кам'яному віку притаманні ряд археологічних культур. Вчені виділяють такі: лендельська (друга половина IV – початок III тисячоліття до н. е.), лійчастого посуду (початок IV – середина III тисячоліття до н. е.), трипільська, кулястих амфор, шнурової кераміки [2, с. 24].

Ми хочемо охарактеризувати тільки ті культури, пам'ятки яких зустрічаються в Костопільському районі.

У хронологічному порядку першою стоїть культура кулястих амфор. На Волинському Поліссі вона вивчена дуже поверхово, серед пам'яток відомі переважно поховання. У місцях, де були первісні люди, збереглися характерні для їхньої культури поховання в гробницях, побудованих з кам'яних плит. Це були усипальні окремих патріархальних родин. У середині гробниць, крім кісток кількох похованих, археологи знаходять шліфовані крем'яні сокири, кістяні та бурштинові прикраси й посудини – миски та амфори з кулястим тулубом, які дали назву цій культурі.

Знайдені пам'ятки належать до східної групи культури кулястих амфор, розповсюдженої також на Поділлі, у Львівській та Волинській областях, у західних районах Білорусі, на Правобережному Подніпров'ї та у Румунській Молдові.

Кераміка волинського варіанту культури кулястих амфор виготовлялася з глини, що мала домішку піску, товчених черепашок, інколи шамоту, рослинності, перепаленого кременю. Колір виробів темний, брунатний, сірий. Характерні ряди круглих, трикутних, підокруглих заглиблень, нігтевих відтисків, мотиви зигзагу ялинки [6, с. 126].

На Костопільщині сліди цієї культури виявлені в с. Чудви. Поверхня поселення постійно розвивалась вітром, внаслідок чого пам'ятки окремих культур знаходяться у перевідкладеному і змішаному стані. З поверхні поселення зібрано уламок посудини культури кулястих амфор, який зараз експонується в Костопільському краєзнавчому музеї.

В другій половині III – на початку II тисячоліття до н.е. з'являються племена з шнуровою керамікою, названі так від характерного для них орнаменту у вигляді відбитків шнура на посуді. На території Рівненщини

відомі пам'ятки двох культур шнурової кераміки – городоцько-здовбицької та стжижовської.

Городоцько-здовбицькій культурі притаманні горщики з кулястим корпусом, миски та дворучні амфори з циліндричною шийкою, прикрашені у верхній частині відбитками мотузки, а на верхній частині корпусу – вертикальними нарізами, а також кубки, черпаки. Поселення даної археологічної культури виявлені в селах Чудви, Золотолин та Осова [13, с. 68].

У першій половині II тисячоліття до н.е. приходять племена стжижовської культури. Особливостями цієї культури є специфічний посуд (округлі горщики з ручками, миски, кубки, черпаки), пишно оздоблений відтисками мотузки, які утворювали чотирикутники, трикутники (землеробські символи полів), насічками, ямками, гребінцем; крем'яні вироби: кинджали, листовидні наконечники списів, серцевидні наконечники стріл, крем'яні та бронзові сокири. Поселення даної культури виявлені в селах Великий Мидськ, Данчиміст, Збуж, Кам'яна Гора, Осова і місті Костополі [6, с. 176].

Культуру шнурової кераміки замінили племена тшинецько-комарівської культури. До неї належало декілька локальних груп. Однією з них була волинська група, яка займала Волинську і Рівненську області. В ній відомо 98 поселень, 14 могильників та окремих місцезнаходжень пам'яток. Крем'яні вироби багато в чому подібні до предметів стжижовської культури. Це – клиновидні сокири з широким напівкруглим лезом, а під кінець вони змінюються на вузьколезові, близькі по типу до серпів початку ранньо-залізного віку. Населення займалось землеробством, про що свідчать знайдені крем'яні серпи та зернотерки. В нашому районі землеробство було підсічно-вогневе. Про тваринництво свідчать знахідки кісток великої рогатої худоби, коня і свині. Мисливство підтверджене знайденими кістками вепра, оленя, ведмедя і зайця.

Дуже цікава кераміка того періоду. Археологами знайдені тюльпановидні горщики, кубки, корчаги, миски, вази. Ці вироби в основному світло-коричневого кольору, товщиною від 4 до 10 мм, з домішкою в тісті паленого, товченого кременю або граніту. Майже всі керамічні вироби орнаментовані. Вчені нараховують більше 30-ти елементів та поєднань декору. Значна їх частина – це широкі прокреслені лінії, нанесені в різних композиціях – горизонтально, вертикально, похило, короткими відтисками [9, с. 234].

У селах Великий Стидин, Деражне, Корчів'я, Малий Мидськ, Осова, Чудви археологами виявлені поселення тшинецько-комарівської культури.

На думку вітчизняного археолога Г. Охріменка, доба заліза на нашій території тривала з I тисячоліття до н. е. по I ст. н. е. [11, с. 157]. Це період великих технічних досягнень. До них належить у першу чергу винахід так званого сиродутного способу витоплювання заліза. Залізні знаряддя – сокира, якою користувались для розчищення лісових масивів під посів, і наральник – окутник дерев'яного рала – зробили землеробство більш ефективним.

Доба заліза на нашій території представлена милоградською (VI-I ст. до н. е.) та черняхівською (2 чверть I тис. до н. е.) культурами.

Пам'ятки милоградської культури представлені короткочасними поселеннями, під курганами та ґрунтовими похованнями, інколи городищами. Керамічні вироби представлені одним типом – яйцеподібними горщиками з відтягнутим вінчиком та нерівним або округлим дном. Орнамент складався з трикутних заглиблень, косих нарізів, невеликих конічних виступів в основі шийки. Сліди даної культури виявлені в Деражному, Дюксині, Збужі, Чудвах [2, с. 136].

Найвищого рівня розвитку досягли племена черняхівської культури. Рільництво в них поєднувалося з городництвом. Займалися також скотарством. На місцях поселень знаходять численні залізні вироби та монети, які, можливо, були в обігу. До речі, в м. Костополі та с. Збуж виявлено скарби римських монет, що є свідченням розвитку торгівлі з рабовласницьким Півднем [2, с. 142].

У VI-VIII ст. н. е. на території Костопільщини з'являються слов'янські племена. Основою господарства цих племен були плужне землеробство і тваринництво. Розвиток цих галузей господарства, ремесла і торгівлі поступово сприяв появі феодальних відносин.

Література

1. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. – К., 1981. – 310 с.
2. Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (Энеолит, бронза и раннее железо). – К., 1990. – 188 с.
3. Березанская С. С. Средний период бронзового века в Северной Украине. – К.: Наук. думка, 1972. – 265 с.
4. Давня історія України. В трьох томах. – К., 1997. – Т. 1. – 557 с.
5. Залізник Л. Л. Найдавніше минуле України. – К., 1997. – 81 с.
6. Кучінко М. М. Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині. – Луцьк, 1994. – 204 с.
7. Кучінко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. – Луцьк: Вежа, 1995. – 168 с.
8. Нужний Д. Ю. Розвиток мікролітичної техніки в кам'яному віці. – К.: Наук. думка, 1992. – 185 с.

9. Охріменко Г. В., Кучінко М. М., Кубицька Н. В. Розвиток керамічного виробництва на Волині (археологічний, етнографічний, мистецький аспекти). – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. – 246 с.

10. Охріменко Г. В. Населення Волині в праісторичні часи(розвиток матеріальної та духовної культури). Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – 252 с.

11. Охріменко Г. В. Волинь та Волинське Полісся в неоліті, енеоліті, епоху бронзи // Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – С. 122-163.

12. Охріменко Г. Кам'яна доба на території Північно-Західної України (XIII-III тис. до н. е.). – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. – 520 с.

13. Свешніков І. К., Нікольченко Ю. М. Довідник з археології України. Ровенська область. – К.: Наук. думка, 1982. – 116 с.

14. Sulgostoowska Z. Prahistoria międzyrzecza Wisły, Niemana i Dniestru u schyłku plejstocenu. – Warszawa, 1989. – 255 s.

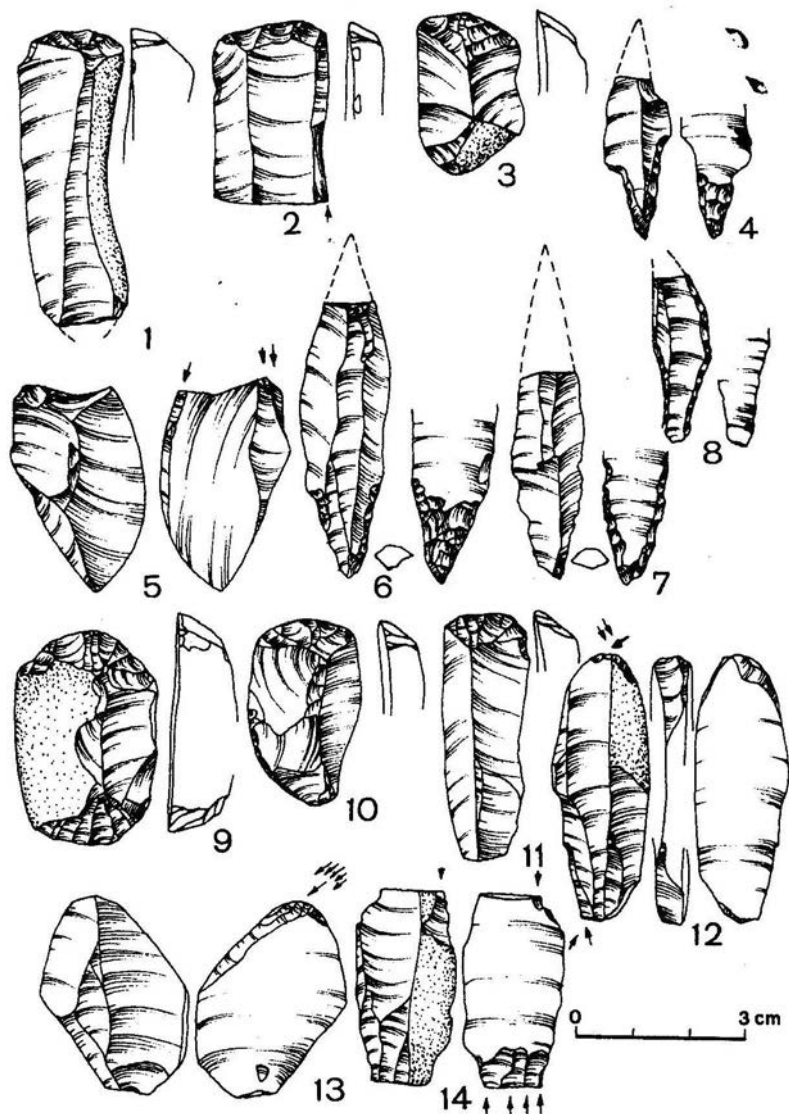

Рис.1. Крем'яні знахідки періоду мезоліту: 1-3-9-11 – скребки, 5,12,14 – різці с. Чудви Костопільський район Рівненська область (wg. Z. Sulgostowskiej)

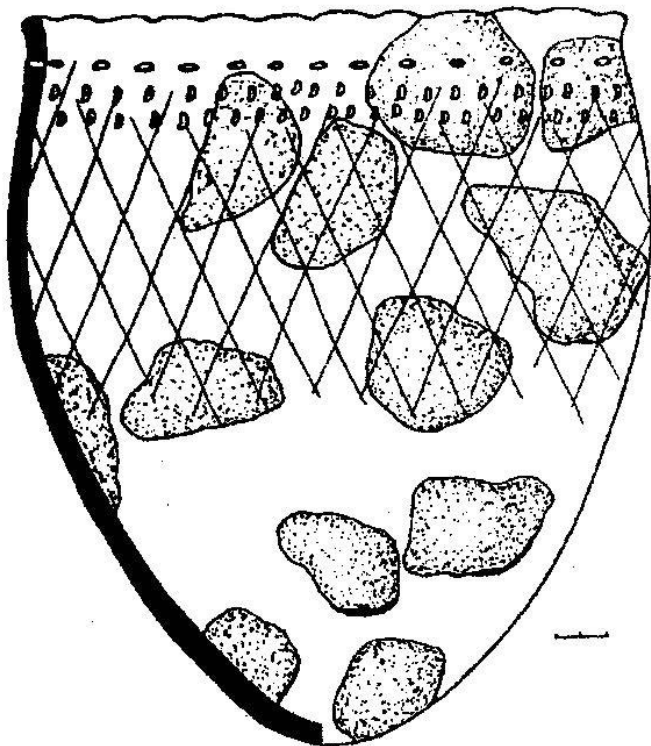

Рис. 2. Великий Мідськ Костопільський р-н Рівненська область.
Графічна реставрація горщика з поховання Волинської неолітичної
культури (за Г. Охріменком)

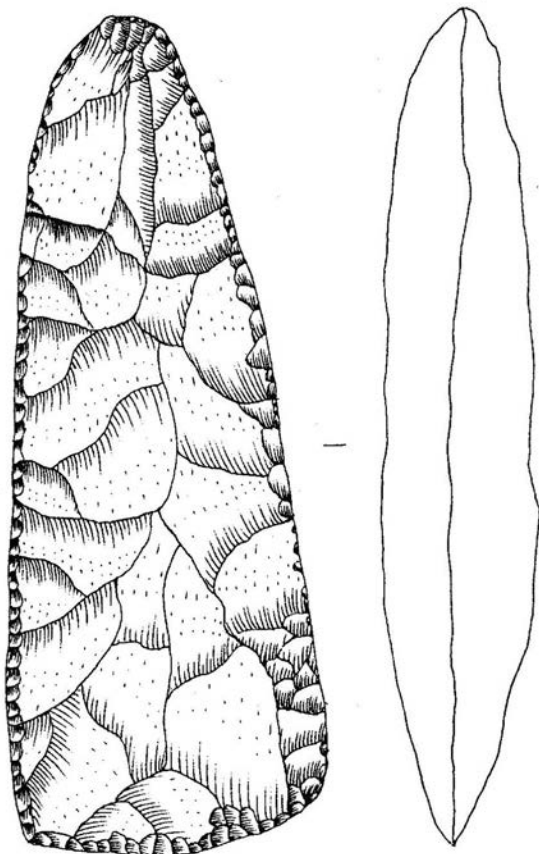

Рис. 3. Крем'яна сокира, с. Осова Костопільський р-н, Рівненська обл.
(за Г. Охріменком)

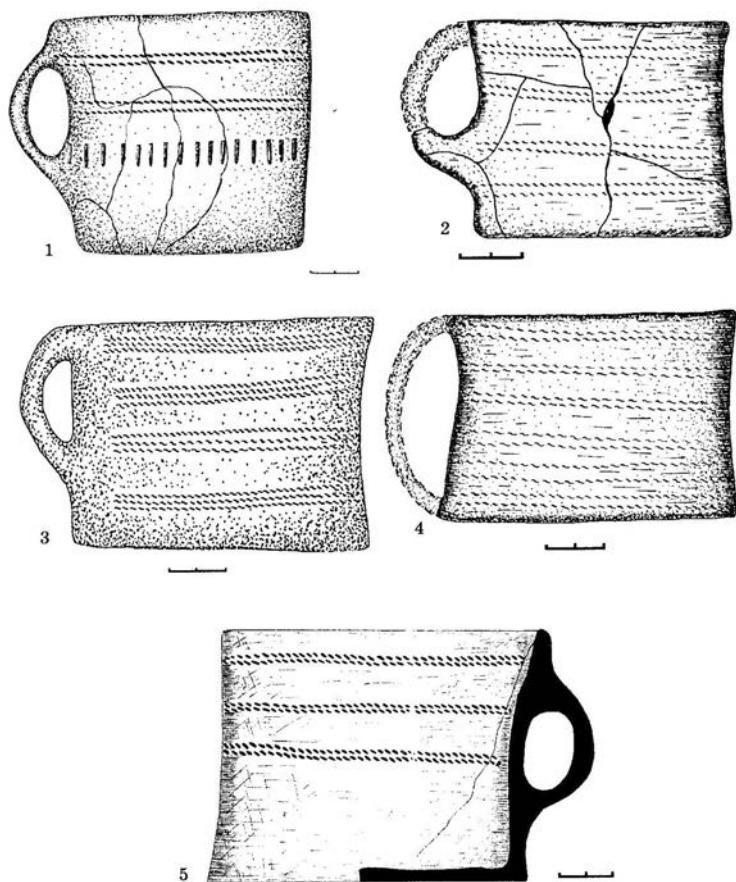

Рис. 4. Кубки ранньомезановицької культури з с. Осова Костопільського р-ну Рівненської обл. (за Г. Охріменком)

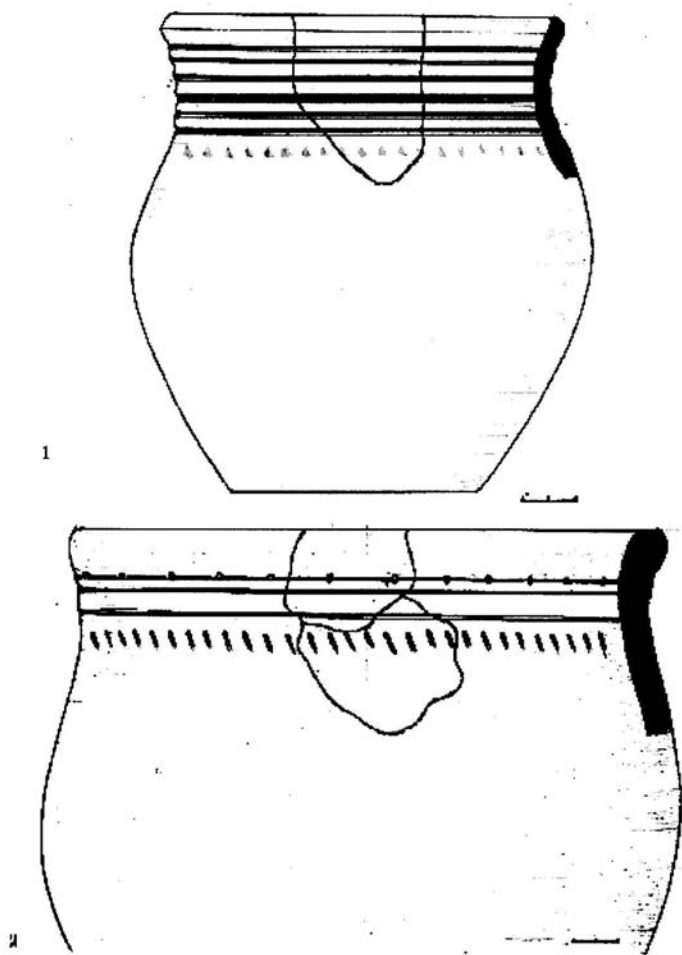

Рис. 5. Горщики східнотшинецької культури з с. Осова Костопільського р-ну Рівненської обл. (за Г. Охріменком)